

Ouderen hebben mensenrechten

FREDERIK JANSSENS

Jan Vranken, Pascal De Decker, Dominique Verte & Robert Crivit, reds., *Ongehoord en ongezien, Hoe Vlaanderen vergrijst*, Antwerpen/'s-Hertogenbosch, Gompel & Svacina 2023, 323 pp.

Nergens is de vergrijzing zo ver gevorderd als in Japan. Daar verscheen recent de film *Plan 75*. Het overheidsplan 75 geeft 75-plussers de mogelijkheid om onder begeleiding euthanasie te plegen. Een prettig levenseinde als humane bejegening van de oudere medemens.

De film illustreert de dilemma's die aan bod komen in het boek *Ongehoord en ongezien, hoe Vlaanderen vergrijst*, waarover in het Vlaams Parlement op 30 maart 2023 een studiedag werd georganiseerd. Initiatiefnemer was de Coalitie Ouderenrechten, een samenwerking van onder andere Vief vzw, ABVV-senioren, Grijs Geuzen, GroenPlus, S-Plus en Kom op tegen kanker. Het boek telt 323 pagina's met 22 bijdragen en een uitgebreide bibliografie. Onmogelijk om stil te staan bij alle bijdragen.

Veel meer mensen dan vroeger worden ouder. En zij blijven ook langer gezond, ondanks de grote sociale verschillen. Die ongeziene situatie roept nieuwe uitdagingen op: voor beleidsmakers, voor het middenveld en niet het minst voor ouderen zelf.

Uit de inleiding: 'De pandemie heeft ingrijpende gevolgen voor ouderen: zij ontberen gezondheidszorg, zijn fysiek en sociaal geïsoleerd en lijden onder agisme. Hoewel ouderen een zeer diverse groep zijn, worden ze in het algemeen bestempeld als kwetsbaar en gebrandmerkt als een last voor de samenleving. De pandemie heeft duidelijk gemaakt dat stigmatisering en leeftijdsdiscriminatie dringend moeten worden bestreden.'

Dit inzicht staat haaks op een ander besef: vergrijzing is *geen probleem* maar *een groot succes!* Als mensen hebben we altijd gestreefd naar een lang (en liefst gelukkig) leven. We moeten de vergrijzing van de bevolking aanvaarden en omarmen.

Het theoretisch kader van het mensenrechtenperspectief voor ouderen is de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*. Kernbegrip is inclusie als tegenhanger van uitsluiting, en het wordt als doel van het beleid naar voren geschoven. We kijken naar de cijfers voor België en het Vlaamse Gewest. De Vlaamse leeftijdspiramide heeft een zware top en een smalle basis. In het Vlaams Gewest steeg sinds 2000 het aandeel van de wettelijke bevolking

van 65-plussers van 17% in 2000 tot 21% in 2022: dat is tot één op de vijf bewoners. Het Federaal Planbureau (2022) ziet meerdere uitdagingen in de vergrijzing: een dalend aantal economisch actieven zal moeten instaan voor elke gepensioneerde. Er is sprake van een *versterking én uitholling* van allerlei stelsels van sociale zekerheid, zoals de pensioenen.

Het historisch compromis dat na de Tweede Wereldoorlog tot stand kwam tussen ondernemers en de arbeidersbeweging steunt op institutionele solidariteit en sociaal overleg. Het zorgt voor het opvangen van de gevolgen van risico's als ziekte, werkloosheid of ouderdom. Eind de jaren '70 staat de basis van de sociale zekerheid op de helling: in de industrie krimpt de werkgelegenheid voor geschoolde arbeiders, de economie wordt steeds meer gedomineerd door transnationale ondernemingen die afspraken binnen de nationale staten negeren. De betaalbaarheid van de sociale zekerheid wordt betwijfeld. Ook is er de 'vermaatschappelijking' van de zorg: ontevredenheid met de verzorgingsstaat leidt tot een tegenbeweging van overheidswege. In feite gaat het om forse besparingen en deregulering, onder meer via een doorgedreven decentralisatie, de afbouw van sociale voorzieningen, het terugtreden van de overheid. Er komt een fors appel op 'individuele verantwoordelijkheid van de burgers en hun familiale netwerken'. Minder residentiële opvang en meer thuiszorg zou perspectief bieden op meer effectiviteit in de zorg. Maar ouderen dreigen hiervan het slachtoffer te worden: zij hebben vaker geen of een beperkt sociaal netwerk. Het inzicht groeit dat de keuzes vooral ingegeven zijn door bekommernissen over besparingen. (Terzijde: waarom zijn de kosten gestegen? Niet als gevolg van de hogere loonkost van zorgenden, aldus vorsers. Zij wijzen naar de marktwerking, de bureaucratisering en de dure medische technologie.)

De inleiding schetst een kader voor de behandeling van een aantal deelaspecten. Ik focus op enkele ervan.

Demograaf Patrick Deboosere beschrijft *levensverwachting* als een gemiddelde, een indicator die voor elke leeftijd aangeeft hoeveel jaar je gemiddeld nog te leven hebt. In België meten we de levensverwachting sinds het midden van de

19de eeuw. Sindsdien is die bij de geboorte verdubbeld: van ongeveer 40 jaar tot 80 jaar. Vooral het reduceren van de kindersterfte heeft sterk bijgedragen. Qua levensverwachting hebben we nog veel te verwachten van een betere milieuzorg zoals het terugdringen van fijnstof of het tegengaan van luchtvervuiling. *Levensduur* is de biologische levensduur van onze soort. Daar zit wat rek op. Jeanne Calment werd 122 jaar en 164 dagen. Haar record werd benaderd door Sarah Knauss die in 1999 stierf op de leeftijd van 119 jaar. Misschien heeft er ergens nog wel iemand langer geleefd, maar dat lijkt zowat de maximale levensduur. De discussie hierover is van belang om de mogelijke toename van de levensverwachting in te schatten.

Saloua Berdai Chaouni schrijft over *inclusieve ouderenrechten* in een diverse samenleving. We zien steeds meer ouderen met een *andere* kleur, cultuur, taal of religie. Dit maakt ons bewust van de etnisch-culturele diversiteit. Sinds de Tweede Wereldoorlog is België een netto migratieland: het aantal mensen dat immigreert is hoger dan het aantal vertrekkers. Het profiel van de migranten is in de loop der jaren veranderd. Eerst zagen we de arbeidsmigratiegolven uit Zuid-Europa. De huidige etnisch-culturele diversiteit is een gevolg van meer complexe migratiestromen in een globaliserende wereld. Twee begrippen schetsen de problematiek voor deze groep. Eén: *terugkeerdilemma* — leren omgaan met een niet gerealiseerde droom om ooit terug te keren naar het thuisland. Twee: *het zorgdilemma* — wie zal voor ons zorgen? Familie? Professionele hulpverleners? Zijn de hulpverleners professioneel voldoende opgeleid om tegemoet te komen aan de wensen en behoeften van ouderen met een migratieachtergrond?

Jef Maes beschrijft de *evolutie van de pensioenen*. In 2024 vieren we honderd jaar algemeen enkelvoudig stemrecht (voor mannen). In die periode kwam er ook een wet op de pensioenen. Voor het eerst moesten ouderen niet langer een beroep doen op hun kinderen om te overleven. Maar de uitkeringen bleven aanvankelijk zeer laag: het was balanceren op de rand van de armoede. Pas vanaf eind de jaren 1960 en begin de jaren 1970 werden pensioenen automatisch aangepast aan de stijging van de welvaart. In die jaren werden de pensioenen met 60% verhoogd. Maar met de economische crisis viel dit

mechanisme stil vanaf 1976. Jef Maes concludeert dat de Belgische pensioenen niet tot de beste van Europa behoren. Met een gemiddelde vervangingsratio van 48% zitten zij 10% onder het gemiddelde van de 27 EU-landen. Luxemburg, Frankrijk en Nederland doen het beter. Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Oost-Europese landen dan weer veel slechter. Jef Maes wijst op het belang van het wettelijk pensioen. In de bedrijfspensioenen speelt het Mattheuseffect: de lage lonen krijgen weinig of niets, voor de hoogste 1% wordt evenveel aanvullend pensioen opgebouwd als voor de 70% met de laagste opbouw. In de jaren 1980 en 1990 gingen de pensioenen sterk achteruit. Het is de verdienste van de vakbonden en hun acties voor de welvaartsaanpassingen van de sociale uitkeringen dat hierin verandering kwam. Opmerkelijk vind ik volgende zin: 'Sinds het begin van de 21ste eeuw en vooral tijdens de Vivaldi-regering zijn we daardoor getuige van een belangrijke inhaaloperatie. Vanaf 2024 zal hierdoor wellicht geen enkele 65-plusser meer arm kunnen genoemd worden. Dat is een historisch feit in onze sociale geschiedenis.'

Pascal De Decker en Emma Volckaert benadrukken dat *mensen altijd ruimtelijk gesitueerd zijn*. Wie ouder wordt in een lintbebouwing langs een steenweg, heeft een probleem. Wie niet meer goed te been is, kan nog nauwelijks de voorzieningen bereiken. Ook de zorg voor ouderen is ruimtelijk, of het nu over zelfzorg, informele zorg door burens of thuisverpleging gaat. Het beleid negeert dit ruimtelijk aspect en doet alsof alle noodzakelijke hulp, ondersteuning en zorg overal in gelijke mate en even kwalitatief aanwezig is. Dat is helaas niet zo.

Aspecten als het woonbeleid voor ouderen, de eenzaamheid, verkeersveiligheid voor senioren of hun essentiële bereikbaarheidsrechten komen ook aan bod.

Ethicus Freddy Mortier schreef een hoofdstuk *Ethiek van het ouder worden: de oudere centraal*. We verwezen al naar de Japanse film *Plan 75*. Er is nog het voorbeeld van de Inuit, niet ouder dan vijftig jaar maar nutteloos bevonden door zijn kinderen. Hij wordt op een wegdrijvende ijsschots gezet. De schots zal bij de eerste zon smelten. De Inuit heeft zich bij de traditie neergelegd. Vanuit ons perspectief klinkt dit gruwelijk. Toch aarzelen

we: we hebben geleerd andere gebruiken niet vanuit ons Westers perspectief te veroordelen. De ethiek van het ouder worden dient te vertrekken van de zienswijzen van de ouderen zelf, zegt Freddy Mortier. De ene 75-jarige heeft nog voluit zin in het leven, perspectieven en plannen. De andere ervaart zijn leven als voltooid. In Nederland zijn er plannen om mensen die vinden dat hun leven voltooid is toegang te geven tot euthanasie. Dit ervaar ik als onethisch. Mensen die aangeven dat hun leven voltooid is, zou ik aansporen en motiveren om creatief nieuwe uitdagingen aan te pakken!

Wie moet dit boek lezen? Wie beleidsmatig met de maatschappelijke positie van ouderen betrokken is, vindt hier een schat aan informatie. De cijfers, vergelijkende tabellen en grafieken vragen om meer studie en toepassing. Ook de algemeen geïnteresseerde lezer heeft veel aan dit boek, al is het maar om kwakkels uit de wereld te helpen: over de onbetaalbaarheid van de pensioenen of over de gedachte dat we de levensduur van de mens kunnen blijven verlengen.

Dit is een ontzettend rijk boek. Wat mankeert er misschien nog? Ervaring met gevangenis zegt mij dat we oudere gedetineerden best apart opvangen, in een detentiehuis voor ouderen. Meteen een opluchting voor de overbevolkte gevangenis. Een hoofdstuk hierover in een eventueel volgend boek lijkt me zinvol.

Een ander thema is de *bewindvoering*. Wanneer mensen niet meer in staat zijn zelf hun persoonlijke of vermogensrechtelijke belangen te beheren, kan een bewindvoerder aangesteld worden. Een delicate problematiek waarover ere-vrederechter Jan Nolf al schreef en waarbij hij wantoestanden vaststelde.

Tot slot: de voorbije 35 jaar woonde ik in cohousing De Haringrokerij, eerst in een huis met vele trappen, nu in een appartement. Bij het lezen dacht ik vaak dat ik aan problemen als eenzaamheid, onbereikbaarheid of onaangepastheid van de woning ontsnap door het cohousingproject waarbinnen ik woon. Ook coöperatief wonen kan mensen extra kansen geven. De overheid zou zich kunnen inspannen om cohousing te stimuleren. En in één beweging vermijden dat kapitaalkrachtige

groepen beslag leggen op elke morzel grond die in aanmerking komt voor een cohousingproject.